

ДО ДЖЕРЕЛ ПУЛЬСАЦІЇ ПОЕТИЧНОГО СЛОВА.

Семенець О.О. Синергетика поетичного слова. – Кіровоград:

Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.

У другій половині ХХ століття в науку про мовну діяльність людини, в тому числі й художню, активно ввійшов іманентний метод: від цілого до окремих його частин. У методиці вивчення рідної мови він задекларований у монографічній праці В. Мельничайка “Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови” (1986) і реалізований, зокрема у підручниках з української мови для початкових класів (автори О. Мельничайко, М. Вашуленко).

В аналізі художнього тексту іманентний метод використав В. Виноградов, побудувавши його на врахуванні складної ієрархії смислів у літературно-художньому творі. Найвищий рівень цієї ієрархії вчений представив і обґрунтував у категорії “образ автора” (далі – ОА), базою якої є психолінгвістичні праці О. Тарасюка. Виокремившись із лінгвістичних праць В. Виноградова, термін ОА почав активно функціонувати в літературознавстві, естетиці, психології художньої творчості. У 80-90-х рр. ХХ ст. категорію ОА розробляли мовознавці, що зумовило постання ряду понятійних відповідників: “образ світу” (В. Григор’єв), “художній всесвіт” (С. Єльніцька), “естетичний намір” (З. Хованська), “картина світу” (Г. Смірнова), “мовний світ” (Н. Сологуб), “цілісний образ автора” (Ю. Шевельов).

Монографічне дослідження О. Семенець виконано в руслі нового напрямку дослідження художнього тексту – лінгвістичної синергетики. Це трансдисциплінарна методологія для пояснення взаємозалежності макро- та мікрорівнів в організації системи, якою виступає поетичний текст. Ця методологія пропонує шляхи аналізу не тільки визначуваності компонентів та їх функцій з погляду цілого, а й виникнення певних макроскопічних явищ унаслідок нелінійної взаємодії елементів мікрорівня системи. У поетичному тексті це передусім метр, ритм, рима, звуковий (фонологічний) склад. Вони й становлять ядро поетичного дискурсу, якому підпорядковуються

граматичні засоби, лексика, жанр, композиція, графіка, і являють вершинні, “стратегічні” точки в розвитку поетичного мовлення” (с. 304). Матеріалізуючись на звуковому рівні, вони створюють такі поетичні явища: паронімічну атракцію, звуконаслідування, звуковий символізм, анаграмування. Останнє – “не суспіль поширене в поетичних текстах... пункти анаграмування тяжіють до структур-атракторів, де сконцентрована найбільша поетична енергія. Сплески анаграмування – своєрідний якісний стрибок, коли набрана критична віршова маса і видобування нової інформації з мовної матерії виступає еквівалентом негентропії” (с. 304-305).

Лінгвістична синергетика – комплексна наука, яка для опанування фундаментального поняття цілості поетичного тексту та його мовних реалізаторів (явищ) використовує множинність описів, тобто вивчення тексту з різних точок зору і встановлення зв’язків між цими описами системи. Поєднання релевантних методів і прийомів традиційної лінгвістики (фоностилістики, лексичної семантики, функціональної граматики, семантичного синтаксису) та семіотичного підходу, логічного аналізу природної мови дозволяє О. Семенець досліджувати поетичний текст у руслі найновіших наукових підходів.

Лінгвістичну синергетику автор монографії застосувала до вивчення творчості Євгена Маланюка – поета з яскраво вираженим національним обличчям як з погляду Слова, так і з погляду Чину. Як зазначає О. Семенець, “поет створив ідеальний образ, проект грядущого рідної землі і визначив шляхи його досягнення як зміст норми, що мусило бути реалізоване у світі сущого. Домінанта української державності в ментальній сфері митця визначає монолітну цілісність особистості” (с. 311), яка засвідчена в усіх підсистемах корпусу текстів Є. Маланюка, виступає основним чинником його поетичного ідіолекту.

В основу дослідження О. Семенець покладено одну з фундаментальних категорій логіки – модальність, бо “вона пов’язана з найважливішими аспектами буття та їх відображенням у людській свідомості та мові. Модальності належить провідна роль у вираженні комунікативної настанови мовця. Ця категорія ґрунтується на універсальних закономірностях логіки, що організують раціональну свідомість, на яку нашаровуються також феномени чуттєвої сфери – оцінні та емоційно-експресивні компоненти смислу” (с. 7).

Філософська категорія модальності зумовлює структуру дослідження О. Семенець, оскільки може виступати в ролі базової в системній моделі поетичного ідіолекту. Специфікою реалізації епістемічної, алетичної, аксіологічної, деонтичної та ін. модальностей визначаються стильові пріоритети творчості письменника.

У першому розділі представлено синергетику як нову парадигму світогляду в науці, орієнтовану “на пошук універсальних законів еволюції відкритих нерівноважних систем, різних за своєю сутністю – природних, соціальних, когнітивних” (с. 9-10) і на динаміку становлення, функціонування й розвиток системи. Теорія самоорганізації – синергетика – розвиває ідею “цілісності і структурного характеру досліджуваних явищ, примат аналізу макрорівня в організації та функціонуванні системи” (с. 10). “Лінгвістична синергетика поетичного ідіолекту” – розділ, що видається особливо цікавим для дослідників мови художнього твору. В ньому подаються базові поняття синергетики в дослідженні мистецької діяльності; системотворчі чинники поетичного ідіолекту; ієрархія складності системи поетичного ідіолекту. В цій ієрархії “образ автора як складна внутрішньотекстова структура здійснює керування системою на макрорівні її організації, визначає цілісність системи” (с. 45). Дослідник акцентує увагу на співвідношенні цільової настанови письменника та мовних засобів вираження думки.

О. Семенець пропонує нетрадиційний для досліджень такого типу базовий концепт: “зовнішній щодо мовної системності, екстралінгвальний чинник – модальності ментальної сфери автора” (с. 17) і відповідно до нього – “модальності людського мислення й відчуття, корелятивні з функціями мови” (с. 18). Ця вихідна філософська теза зумовлює наступні етапи дослідження.

У другому розділі визначено системотворчу рису ідіолекту Євгена Маланюка – історіософську концепцію України, яка інтерпретується на підставі множини відношень, релевантних до основної риси. Дослідник з'ясувала структуру поетичного ідіолекту Є. Маланюка, визначивши провідну роль синтагматичних і парадигматичних зв'язків мовних одиниць.

У третьому розділі дослідження О. Семенець встановлює субстрат (основу) системи – множину конкретних елементів, на якій інтерпретується сукупність відношень, що формують структуру

системи (ритми, звуки, графічна система, граматичні форми та ін.). Автор розглядає зовнішні системотворчі фактори (модальності людського мислення і почування, які визначають картину світу митця, когнітивну базу його творчої діяльності), показує, як ціле знаходить вияв у системі поетичного ідіолекту, в множині конкретних внутрішньосистемних відношень компонентів-складників системи.

Поряд із зовнішнім інтегративним чинником автор аналізує внутрішньосистемні фактори: спільну природу елементів-складників системи, їхні функціональні, парадигматичні та синтагматичні зв'язки; фактор пам'яті системи; зв'язки інформаційного обміну між компонентами системи за рівнями її організації; принцип взаємодоповнення та взаємопідсилення в динаміці функціонування системи; внутрішні фактори стабілізації чи дестабілізації, прискорення чи уповільнення темпів розвитку системи.

Так синергетичний підхід з його фундаментальним холістичним принципом та провідними постулатами відкритості системи і зв'язку системи та середовища дають змогу досліднику взаємопов'язано розглядати зовнішні щодо системи ідіолекту Є. Маланюка чинники (позатекстові фактори) та внутрішні, власне мовні закономірності організації системи поетичного ідіолекту.

Пропонуючи новий напрям дослідження поетичного тексту, О. Семенець подає тлумачення базових термінів лінгвістичної синергетики, вводячи у метамову терміносистеми інших наук. Базові поняття синергетики в дослідженні сфери мистецької творчості автор розглядає в окремому розділі. Опис, тлумачення опорної поняттєвої бази прихводить до переважання викладу термінами.

Заслугою дослідника, безперечно, є аналіз семантики граматичних явищ, звукового символізму – проблемних тем, що в українському мовознавстві та лінгвопоетиці, як і в методиці опрацювання цих явищ у вищій та середній школі, розроблені недостатньо. Так, О. Семенець встановлює змістове навантаження оказіональних множинних форм іменників абстрактної семантики та власних назв (“А потім знов хай трудна проща, Хай знов *голгофи* і хрести”; “А люд – ні елліни, ні скити – З цих візантійських *україн*...” (с. 200), віддіслівних безсуфіксних іменників чоловічого роду з контекстуального оточення лексем із кореневою морфемою *пруг- /пруж-*: *вир, розтвіє, чеал, шал* та ін (с. 267-268), суфіксів *-ие- /-лие-*

(с. 269), стилістами теперішнього позачасового (с. 160) та ін. Окремий підрозділ (4.3.5) дослідник присвячує аналізу часток, що в ідіолекті поета виступають ферментами деонтичної модальної семантики висловлення. Природно, що кожен дискурс розглядається з погляду цілого тексту й аргументовано показується, як макросистема, формуючи макросистему, виступає її репрезентантом.

Дослідження поетичного ідіолекту О. Семенець здійснює не тільки на міждисциплінарному науковому рівні, вона активно залучає до аналізу суміжні види мистецтва, що найближче знаходяться до поетичного. Це, безперечно, музика, зокрема Бетховена, яка за внутрішнім динамізмом була близькою до внутрішніх ритмів Є. Маланюка. Поет уважав музику Л. ван Бетховена такою, що організує *XIX вік до вогненного свята духа*: “І знаю – Новий Бетховен Громами й бурями продиригує Нову Сонату Патетик”. Своє поетичне слово Маланюк настроював на таку ж мету: “Веду ці вірші, як когорти, В обличчя творчих катастроф. ... Важкі та мускулясті стопи Пруживий одбивають ямб... Ось – блиском – булаву гранчасту Скервовую лише вперед: Це ще не лет, але вже наступ, Та він завису роздере”. Зіставляючи творчість двох геніїв – українського поета і німецького музиканта – О. Семенець висновковує, що “можна говорити про близькість “внутрішніх темпів” у творах Є. Маланюка і Л. ван Бетховена, що здатне породжувати явище резонансу – не лише у внутрішньому слухові поета: естетичний вплив на слухачів набагато зростає, коли на творчих вечорах поезія Євгена Маланюка звучала на фоні музики великого композитора” (с. 233).

Зіставний аналіз двох мистецтв – не формальний чи зовнішній. Дослідник простежує засоби волюнтативного інтонаційного малюнку, до яких вдаються поет і композитор. Перший відбирає відповідні лексичні одиниці, вигуки, частки, розділові знаки та графічну розбивку, другий використовує довгі ноти, на вагомість і потужність яких (нот великої тривалості) вказують музикознавці-дослідники творчості Бетховена. Зіставляючи музичні та поетичні засоби ритмотворення волюнтативної модальності, О. Семенець припускає, що “розбивка в поетичному тексті Євгена Маланюка, як і довгі ноти в музиці Бетховена, збільшують “масу” звучання, визначаючи “характер руху” мистецького твору” (с. 233).

У монографії особливу увагу відведено віршовому ритму, який дослідник вважає не тільки провідною ознакою поетичної мови, а й системотворчою ознакою ідіостиллю: “улюблений віршовий розмір – як прикмета ідіостиллю – відповідає найчастотнішому душевному стану автора” (с. 159). У дослідженні проаналізовано всі рівні мови, що забезпечують відтворення душевного стану поета: від позатекстових факторів – аж до аналізу авторських пунктограм, шрифтової розбивки, стилістичного використання великої літери (с. 229, 232, 280). Автор аргументовано переконує, що поетична ритміка здатна навіювати митцеві художні образи й закарбовувати їх у “вічному теперішньому” часі (с. 159).

З погляду цілого – деонтичної модальності ідіолекту Є. Маланюка, домінантою якої є ідея української державності, – розглядаються семантика шестистопного ямба (с. 152, 237), семантика рими (с. 160-161, 192, 300). Окремі твори, яскраві з погляду відтворення внутрішнього стану поета, проаналізовані скрупульозно (вірш “Ісход”). “На загальному тлі тристопного анапеста порушення метрики (послідовно витримана пауза в останній стопі рядка) спричинює внутрішнє напруження, конфлікт з метричною схемою вірша. У сьомому рядку відчувається збій ритму – з’являється інший віршовий розмір – п’ятистопний амфібрахій, ритміка якого, в поєднанні з повтором конструкцій та їх пунктуаційним увиразненням крапками, створює звуковий образ гуркоту коліс і стриманих ридань” (с. 176).

Розглядаючи звуковий ритмообраз у поезіях Є. Маланюка, О. Семенець, як правило, “розписує” його інструментовку з урахуванням мовних засобів усіх рівнів. Наприклад, у вірші “Тридцять п’ять літ” звукова картина руху потяга спочатку представлена лексично, а “два останні рядки твору акцентовані графічно – відділені міжстрофічною відстанню, пунктуаційно відокремлені початковими крапками. Звуковий ритмообраз підтримується ампліфікацією іменників у ролі суб’єктних синтаксем (*Вісла, Сінюха, скелі, плеса*) та лексичним повтором (*тізно, о тізно*). Якщо в перших двох строфах спостерігалися відхилення від метричної схеми (паузи, полегшена стопа без наголосу), то в завершальних чотирьох рядках завдяки точно витриманій схемі чотиристопного амфібрахія акцентовано чіткий ритм” (с. 177). Ключові образи

творчості Є. Маланюка О. Семенець розглядає в розвитку: звукові (у віршах "Ісход" та "Тридцять п'ять літ"), дериваційні (лексеми з коренем *пруг-/пруж-*), символічні (парадигми *ніж – меч – хрест*), граматичні (форма наказового способу) засоби зазнають розвитку, розгортання і збагачення у творчості поета.

Діахронний аспект вивчення поетичної системи включає аналіз текстових засобів вираження деонтичної модальності, зокрема модальності заголовка та епіграфа, мистецького жанру (молитва, послання, напис). Аналіз діахронно-еволюційного аспекту синтагматичної плинності тексту I і II періодів творчості Є. Маланюка дозволяє досліднику простежити еволюцію системи поетичного ідіолекту в плані вираження вольової інтенції автора і зробити певні висновки. "Порівняно з динамізмом, драматизмом, акцентованим вольовим началом I періоду творчості, II період відрізняється загальним уповільненням, притишенням темпу, що знаходить вираження у використанні певних груп модальних часток-інгібіторів волюнтативної семантики висловлення та інших темпорегулювальних засобів (віршового розміру, довжини рядка, різних видів алітерації та асонансу, певних типів синтаксичних конструкцій та стилістичних фігур)" (с. 287).

Монографія О. Семенець "Синергетика поетичного слова" відзначається новаторським підходом до розгляду феномена поетичної мови. Автор виявила наукову інтуїцію, здатність до всеохопного наукового опису, творення терміносистеми синергетичної лінгвістики, глибинного аналізу мовного матеріалу. Багатовекторність дослідження підтверджена синергетичними відкриттями та завершена вагомими висновками.

Марія Крупа